

A MISKOLCI EGYETEM TEXTOLÓGIAI MŰHELYÉNEK FÜZETEI

V.

Szerkeszti Kovács Sándor Iván, Kovács Dániel, Porkoláb Tibor

BÉKÉSI GÁBOR – SVÁB ANTAL
KAZINCZY ZRÍNYI-CENTÓJA

*Különlenyomat a Kazinczy Ferenc Társaság
Széphalom című évkönyvének 9. kötetéből*

Sátoraljaújhely, 1997

BÉKÉSI GÁBOR – SVÁB ANTAL

Kazinczy Zrínyi-centója

Kazinczy Ferenc *Zrínyi* című verse először Berzsenyihez címzett, 1811. május 22-én kelt levelében szerepel.¹ Azért először, mert létezik egy 1819-ben megjelent nyomtatvány, mely Kazinczy rövid Zrínyi-tanulmányán kívül ezt a verset is tartalmazza. (Tudomásunk szerint a *Zrínyi* Kazinczy életében többször nem jelent meg.) Mint-hogy az eredeti kéziratot nem láthattuk, az 1811-es levél Váczy-féle közlésére hivatkozunk (a versszakoknak mi adtunk sorszámokat):

ZRINYI

- [1.] A' Márs sisakjában gilicék* költenek,
 'S ez jele, hogy ő 's Vénus egyyet értenek,
 Én is életemet Mársnak dedicáltam,
 De nem tagadhatom, Vénust is szolgáltam;
 A' Hazámért,
 Júliámért
 Sok nagy bajt próbáltam,
 Vitézzül kiálltam.
- [2.] Heában! kiálték: úgy akarta Isten! –
 Ne luss én Violám! juttassad eszedben,
 Péneus leánya öltözött törökben;
 Mert kegyetlenségért Isten is kegyetlen.
- Zr. verse, de
változtatással.
- [3.] Jaj, szerelmes Violám! ójad magadat!
 Meg ne csípje hangya szép fejér lábadat,
 Ne szakassza szederj-in arany hajadat.
 Állítsd-meg, állítsd-meg, kérlek, futásodat!
- Zr. változtatás
nélkül
- [4.] A' Dráva partjai meghallák keservem,
 'S egygütt keseregték kínjaimat vélem,
 Meddig futsz, kiáltám, te én szerelmesem!
 Megállasz e, térded hogy megöleljem.
 (Echo) Nem!
- Az enyém.
- [5.] Mint ama' könnyű köd a' forgó szél előtt,
 Violám úgy futott én szemeim előtt,
 Mint hideg hó-harmat nap melege előtt,
 Mint fűr karvaly előtt, mint árnyék nap előtt.
- Zr. igen igen szép verse.
Sok okos ezt nem csudálná.
Én irigylem

* Gerlicze. Zr. *gilicének* írja. - Kazinczy F. jegyzete.

- [6.] Szerelmem eránt így sülyyedvén kétségben,
Mit ér rugódózni, mondám, ösztön ellen?
Rettenetes szabályamat vevém kezemben,
'S fölléptem a' vitéz Márs nagy seregében. Enyém.
- [7.] Igazabb Isten ez; 's megatta a' szép bért,
Mivel nem kiméltem a' mit tőlem ő kért,
'S a' csatákban magam' kitettem ötvenért.
Ez szerzett nekem fényt 's el nem halható hírt. Enyém.
- [8.] Pécs 's az Eszéki-híd ha szállhatna, szállna;
'S ha idegen társam meg nem gátolt volna,
Rosszabbul lett volna a' pogány eb' dolga,
'S mondaná Irígység: Ez nem volt rossz szolgálta. Enyém.
- [9.] A lengyel koronát ámbár felvehettem,
Mivel nemzetemet 's hazámat szerettem,
Kevélység 's félelem nélkül megvettem,
Elég vala nékem, hogy meg érdemeltem. Enyém.
- [10.] Még egy Isten nyújtá nekem adományát,
Ki mint király bírja Pindus tartományát,
Följebb becsülöm én ennek ajándékát,
Mint a' mellyet hordok, Spanyolok' bárányát. Enyém.
- [11.] Aeneidost Máró írta tűz tél alatt:
Én szép-atyám vitéz tettét csak egy alat.
Nem hasonlítom én Máróhoz magamat,
De én professióm versnél várt nagyobbbat. Zr. Praefatiója,
Prósában.
- [12.] Az kit írtam, írtam c z u p a mulatságért,
Jutalmat nem vártam, sem nem várok azért.
Írtam a' mint tultam. Ha gúnyolsz versemért,
Tökéletességre, gondold, hány dolog ért? Zr. Praef.
- [13.] Én soha munkámat meg nem corrigáltam.
Hagytam a' mint ími először találtam,
Néhol fabulákkal azt fel is cifráltam;
Követni Homérust ebben is próbáltam. Zr. Praef.
- [14.] Idegen szók vannak keverve versemben,
Mert azt tenni nékem vagyon jó kedvemben.
Szegény a' Magyar nyelv! ezt vettem eszemben,
Írj - és vélem lészesz eggyes értelemben. Zr. Praef.
- [15.] Magyar! még egy munka marad reád tőlünk:
Ezt tanítja neked: Van erőnk, nincs lölkünk.
Kiholt a' jámborság és a' hűség bennünk.
Kövess engem, szcressd hazád! Isten velünk.² Enyém.

Arra nézve nem találunk semmilyen nyomot, hogy Berzsényi válaszolt volna Kazinczy Zrínyi-versére, ami arra enged következtetni, hogy az egyébként is más ízlésű Berzsényinek igazán nem nyerte el tetszését.

Az 1811-es és 1819-es szöveg elég sok eltérést mutat, Kazinczy ugyanis nyolc év után átdolgozta versét. Az átdolgozás oka nem elhanyagolható, s vizsgálatot érdemel abból a szempontból, hogy a cento jellegzetességeit mennyire viseli magán. (A későbbi kiadásokkal most nem áll módunkban foglalkozni.) Kazinczy *Zrínyjének* műfaja ugyanis cento: „egy adott szerző egy vagy több művének idézeteiből (versekből, versrészekből, beszédfordulatokból) összeállított, az idézett művektől azonban tartalmilag teljesen eltérő költemény”.¹ A választott műfajra Kazinczy így utal idézett levelében: „Vedd itt Zrínyimet, melly az én művem ugyan, de magának szavaival”. (A „tartalmilag teljesen eltérő” jelentésre tehát nem utal, de majd látni fogjuk: egy versszak erejéig mintha ennek a kritériumnak is eleget tenne.)

És most idézzük az 1819. évi közlést:

- [1.] Mársnak sisakjában giliczék keoltenek,
'S ez jele, hogy ő 's Vénus nem ellenkezik,
Életemet én is Mársnak dedíáltam,
De, nem tagadhatom, Vénust is szolgáltam;

A' hazámért,
'S Júliámért,
Sok nagy bajt próbáltam,
Vitézül kiálltam.
- [2.] Heában! kiálték, úgy akarta isten!
Ne fuss, én Violám! juttassad eszedben:
Péneus' leánya oltözött törökben;
Mert kegyetlenségért Isten is kegyetlen.
- [3.] Jaj, szerelmes Violám, ójad magadat!
Hangya meg ne chípje szép fejér lábadat,
Ne szakasza szederj ín arany hajadat;
Álichd-meg, álich-meg, kérlek, futásodat.
- [4.] A' Dráva' partjai meg hallák keservem',
'S eggyütt siráinkoztak kinyaimon velem,
Meddig futz, kiáltám, te én Szerelmesem!
Meg álasz e, térded' hogy cselhessem? (ECHO.) Nem.
- [5.] Mint ama' könnyű köd a' forgó szél előtt,
Violám úgy futott én szemeim előtt;
Mint hideg hó-harmat nap' melege előtt,
Mint fűr (fűrj) karvaly előtt, mint árniék nap előtt:
- [6.] Szerelmem eránt így sülyedvén kétségben,
Mit ér rugódozni, mondám, öztön elen?
Rötenetes szablyámat vövém kezemben,
'S fölléptem vitéz Mársnak hős seregében.
- [7.] Igazabb Isten ez, meg atta.a' szép bért,
Mivel nem kéméltem a' mit tőlem ő kért,
'S csatában magamat kiteltem ötvenért;
Ez szörze nekem fényt, 's el nem halható hírt.

- [8.] Péch 's az Eszéki híd, ha szólhatna, szolna,
'S ha idegen társam' meg nem gátolt volna,
Rosszabbúl lett volna a' pogány eb' dolga,
'S mondaná irigység: Ez nem volt roszt szolga.
- [9.] A' Lengyel koronát ámbár felvölhettem,
Mivel hazámat 's nemzetemet szerettem,
Félelem 's kevélység nélkül megh vetettem,
Elég vala nekem hogy meg érdemltem.
- [10.] Még egy Isten nyujtá nekem adomániát,
Ki mint Király bírja Helicon' országát.
Főlebb böchtőlőm én az ő szép charmokját,
Mint, mellyet hord nyakam, Spanyol arany gypját.
- [11.] Aeneidost Máró írta tiz tél alatt,
Szép-atyám' nagy tettét én csak egy tél alatt,
Nem hasonlítom én Máróhoz magamat,
De én professióm versnél vár nagyobbbat.
- [12.] Az kit írtam, írtam czupa mulatságért;
Jutalmat nem vártam, sem nem várok azért.
Írtam a' mint tuttam. Ha gúnyolsz munkámért,
Tökéletességre, gondold, hány dolog ért?
- [13.] Én soha munkámat meg nem corrigáltam,
Hattam, a' mint elsőben írni találtam.
Néhol fabulákkal azt fel is cifráltam;
Követni Homérust ebben is próbáltam.
- [14.] Idegen szók vannak keverve versemben,
Mert tenni nekem vagyon azt jó kedvemben;
Szegéni a' magyar nielv, ezt vettem eszemben;
Írj, és velem lésszesz eggyes értelemben.
- [15.] Magyar, még eggy munka marad reád tőlünk;
Ezt tanítja neked: Van erőnk, nincz lölkünk,
Ki holt a' iámborságh és az hűségh bennünk.
Szeresd hazád, 's föl kél is mégh. Isten velünk.¹

Az alábbi összevetésben a példák közül az első az 1811-es, a második az 1819-es kiadásból való. Teljes példatárunkból csak a legjellemzőbbekre utalunk.

Az első versszak három kezdő sorában a következőket találjuk:

A Márs sisakjában gilicék költenek,
S ez jele, hogy ő 's Venus egyet értenek.
Én is életemet Mársnak dedicáltam.

Mársnak sisakjában gilicék költenek,
'S ez jele, hogy ő 's Venus nem ellenkeznek.
Életemet én is Mársnak dedicáltam.

¹ Montecuculi. [Kazinczy jegyzete.]

^{**} Zrínyi' szavai az Előbeszédben. [Kazinczy jegyzete.]

A 3. versszak eredeti Zrínyi-strófa (ezt Kazinczy saját megjegyzése is jelzi), melyet azonban az 1819-es szövegben megváltoztat: „Meg ne csípje hangya szép fehér lábadat.” // „Hangya meg nem chípje szép fehér lábadat.”

Majd a 4. versszak 2. és 4. sorában: „S együtt keseregték kínjaimat vélem / Megál-lasz-e, térded hogy megöleljem. / (Echo) Nem!” // „S együtt siránkoztak kinyaimon velem / Meg álsz e térded hogy eoellhessem? / (Echo) Nem.”

A mélyebb archaizálási szándék (hangok, ragok, igekötők, helyesírási sajátságok) e néhány példán is megmutatkozik. Ez a tendencia a 10. versszakban teljesedik ki:

Ki mint király bírja Pindus tartományát
Följebb becsülöm én ennél ajándékát
Mint a melyet hordok, spanyolok bárányát.

Ki mint király bírja Helicon' országát
Föllebb böchtülöm én az ő szép charnokját
Mint, mellyet hord nyakam, Spanyol' arany gypját.

Mi lehet az oka Pindus *Helicon*a való változtatásának (vagy visszaváltoztatásá-nak)? Látszólag mindegy volna, hogy melyik antik utalást alkalmazza Kazinczy, azon-ban nem szabad elfelejtenünk, hogy ekkor 1819-et írunk. Mit is ír Döbrentei Gábornak 1819. március 7-én Kazinczy? „Horváthi Ádám írja, hogy a' Gróf az idén Faludi és Ányosnak akara ültetni berekenyét; de Zrínyi és Superintendens Kis nyerék el azt (ha ti. azután meg nem változott a dolog). Ezen kimondhatatlanul örvendek.”⁵ A *Helicon* tehát Festetics Györgynek szánt célzás, amihez tegyük még hozzá, hogy Kazinczy „Egy 1819-ben írt episztolájában Festetics Györgyöt magasztalta.”⁶

Ugyancsak a 10. versszakban szerepel a *csarnok* szó az eredeti *ajándék* helyett, mely – mint Tompa József is megállapítja – itt nem általános archaizmus, hanem Zrínyi saját szava: „Mely kapál *csarnokon* s fuja az fővényt” (XV, 84).⁷ A „Spanyol' arany gypja” szintén közelebb visz bennünket Zrínyihez, hiszen az aranygyapjas rendjelnek ő is birtokosa volt.

A 11. versszakban ez áll: „Én szép-atyám vitéz tettét csak egy alat” // „Szép-atyám' nagy tettét én chak egy tél alat”. Nem tudjuk, mi lehetett az oka, hogy Kazinczy a déclapánál távolabbi őst formáljon (maga Zrínyi éppen fordítva csinálja!), mindeneset-re ezt teszi.

Az eltérések a 12. versszakban is folytatódnak: „Írtam amint tudtam. Ha gúnyolsz versemért.” // „Írtam a' mint tuttam. Ha gúnyolsz munkámért.” E változás oka egyér-telmű, hiszen itt Kazinczy már Zrínyi verseskönyvének praefatióját követi, s ott – ha prózában is – nem a *vers*, hanem a *munka* szó szerepel.

Ennek megfelelően változik a 13. strófa 2. sora is: „Hagyta a' mint írni először találtam.” // „Hattam, a' mint elsőben írni találtam.”

A Zrínyi legutolsó sora a *Szigeti veszedelem* alapgondolata (és *Az olvasónak* „Isten velünk” befejezése) miatt változhatott: „Kövess engem, szeresd hazád! Isten velünk.” / „Szeresd hazád, 's föl kél is mégh. Isten velünk.”

Ezek után vizsgáljuk meg a vers cento-jellegét, a Zrínyitől való szó szerinti átvéte-leket. Az első versszak két sora a *Syrena*-kötet *Az olvasónak* című bevezetőjében ta-lálható Petronius-disztichon fordítása:

Mársnak sisakjában giliczék koeltenek,
'S ez jel, hogy ő 's Venus nem ellenkeznek.

Már maga a fordítás is kicsit céltudatosan történik, hiszen amellet, hogy Kazinczy a Zrínyi-szövegből fordítja saját versébe a Petronius-idézetet, kicsit közelít is Zrínyihez.

Hiszen a latinban a *columba*, 'galamb' jelentésű szó szerepel – melyet nagy általánosságban így is szokás fordítani –, de ő helyett a gerlicét, pontosabban a *gilicét* használja. Ez azonban nem véletlen, hiszen a gilice Zrínyi tájnyelvi szava:⁸ „Oli te nagy forgó szél, állíts meg futását, / Az én *gilicémnek* tarts meg szaladását” (*II. Idillium*, 4).

A latin szavak archaizálásnak tekinthetők, hiszen a felvilágosodás korában inkább kerülni igyekeztek azokat. A „dedicál” szó még mindig az első versszakban szerepel, melynek kapcsolata Zrínyivel vitathatatlan. *Az olvasónak* című bevezető előtt olvasuk: „Dedicálom ezt a munkámat magyar nemességnek, adja Isten, hogy véretem utolsó csöppig hasznossan néki dedicálhassam.”

A 3. versszak, mint azt Kazinczy is jelöli, változtatás nélküli Zrínyi-strófa, mégpedig a *II. Idillium* 15. versszaka:

Jaj, szerelmes Violám! Ójad magadat!
Meg ne csípje hangya szép fejrő lábadat,
Ne szakassza szederj-in arany hajadat
Állítsd-meg, állítsd-meg, kérlek, futásodat!

Kisebbségi változás azért mégiscsak van Kazinczy Zrínyi-verséhez képest, hiszen ott *szederj-in* szerepel, míg Zrínyinél *szederjén*. A *szederin* elhomályosulóban lévő összetétel, s az 'inda' jelentésben szereplő *in* főnév rejtőzik benne.⁹ Kazinczy ezt az összetélt igyekszik érzékeltetni. A másik eltérés a tárgyias ragozás alkalmazásában jelentkezik (*állítsd meg az állíts meg* helyén), s ez modernizálási szándékot rejt. A következő strófa utolsó szava – „(Echo) Nem!” – *A vadász és echo* című Zrínyi-vers formai sajátága.

Az 5. versszak kis változtatással Zrínyi *II. Idillium*-jának 13. versszaka:

Mint ama' könnyű köd a' forgó szél előtt,
Violám úgy futott én szemeim előtt,
Mint hideg hó-harmat nap melege előtt,
Mint fűr *karvaly* előtt, mint árnyék nap előtt.

Mint ama könnyű köd az forgó szél előtt,
El tűnsz én előllem, én szemeim előtt,
Mint hideg hóharmat nap melege előtt,
Mint fűr *karvol*y előtt, mint árnyék nap előtt.

A *karvol*y: *karvaly* változtatás ismét a modernizálás szándékát mutatja. A hetedik versszakban a *Peroratoria* utal Kazinczy: „Rettenetes szabályamat vevém kezembem, / S fölléptem a' vitéz Márs nagy seregében.” // „De hiremet nemcsak keresem pennámmal, / Hanem rettenetes bajvivő szabállyammal.” Ez a versszak a szerelem reménytelenségéről és a vitézi élethez fordulásról vall, s ez megint a *Szigeti veszedelemre* emlékeztet: „Küszködtem Viola kegyetlenségével: / Mastan immár Marsnak hangassabb versével” (I,1).

A 8. és 9. versszakban a közéleti, politikai küzdelmek szereplője szól, hiszen megjelenik az „idegen társ” képe, amit az 1819-es szöveg jegyzetében Kazinczy meg is magyaráz: Montecuccoliról van szó. Az archaizálás újabb formája még ugyanitt a *szóllhatna*, *szóllna* szavak hosszú *-je*, amely jellemző Zrínyi írásmódjára. A további szakaszokban a *Szigeti veszedelem*ről beszél Kazinczy, *Az olvasónak* című előszó gondolatait foglalja versbe. A parafrázisban keveredik a modernizálás és az archaizálás: *jutalmot*: *jutalmat*, *tuttam*, *eggyes*, *lölküink*. A latin *fabula* és a *corrigál* szintén archaizmusnak tekinthető. Az utolsó versszak főként Kazinczy szavaival történő összefoglalása és lezárása a versnek; csak az „Isten velünk” követi *Az olvasónak* záróformuláját.

Kazinczy Zrínyi iránti intenzív érdeklődését nemcsak levelezése és Zrínyi-kiadása reprezentálják,¹⁰ példa erre a *Zrínyi-centó* is. Kazinczy hármasságban szemlélte Zrínyit. Tisztán három egységre (szerelem, harc, költészet) tagolódik a költemény. A 6. versszak képez átmenetet a szerelmi és a közéleti-politikai egység között, ahol a szerlem beteljesületlenségét a közéleti szereplés követi. Mind Zrínyi, mind Kazinczy értékrendet fejez ki, amikor a legelső helyre teszi a költészetet. Az utolsó strófában fogalmazódik meg az a felfogás Zrínyiről, amelyet Kazinczy némi oktató-okuló szándékkal kíván a korabeli olvasóra hagyni.

Kazinczy *Zrínyi-centó*jának intarziás betétei a szerző számára olyan feladatot jelöltek ki, amit ő úgy oldott meg, hogy tőkét kovácsolt belőle. A saját részek és a Zrínyi-betétek nyelvállapota ugyanis látványosan különbözik. Ezért Kazinczy e sajátjának nevezett részek nyelvét megpróbálta közelíteni a Zrínyiéhez, azaz tudatosan archaizált – ahogy ezt előbb már fejtegettük. Kazinczy nem először nyúlt ehhez az eszközhöz. „Korát megelőzően alkotott példát régies stílusváltozatra 1789-ben *Keresztes Bálint* című gótbetűs, keverten avított ortográfiájú románcában” – olvassuk Tompa Józsefnél.¹¹ A *vak lantos*, illetve Kazinczy *Osszánfordítása* szintén archaizáló szándékot mutat – közvetlenül a *Zrínyi-cento* előtt. A *Zrínyit* azonban kiemeli közülük, hogy Kazinczy ekkorra már nagyobb rutinra tett szert más irodalmi és nyelvi stúdiumokban, s „a neoklasszicizmus kifinomult műgondja itt kétségtelenül határozottabb összetevő.”¹²

Tompa József archaizálás-monográfiája a versről szólva azt javasolja, különböztessük meg a stílusutánezatot az archaizálástól. Ennek ellenére az alkalmazás folyamán ő maga sem különíti el határozottan, igaz, ez sokszor valóban lehetetlen. „A tartalmi mozzanatokon, a versforma és a szöveg versmondattani felépítésén stb. [...] ugyanúgy meglátszik Zrínyi szoros követése, mint az alaktanon és a szókészleti anyagon, sőt a 'maniert' a híven idézett vagy kissé átírt Zrínyi-kifejezések még jobban hangsúlyozzák és biztosítják. Ennyiben, közvetlen átvételeiben nem is utánezott vagy régiesített, hanem *átírt régi nyelvet*.”¹³

A vers archaizálása kiterjed a nyelv minden szintjére. A felsoroltak után csak néhány jellegzetes példa kiragadására van hely. A helyesírásban az *ő* és a *cs* a legkritikusabb pont. Az *ő*-t jelöli az *oe* (pl. *koeltenek*), illetve *eő* (pl. *eöltözött*) betűkapcsolattal, de mai alakban is. A *cs*-t általában *ch*-val adja vissza (pl. *Péchi, chak*), de a *czupa* szóban *cz*-vel szerepel, míg a *czifrá*l szónál ugyanez már *c*-t jelöl. A fonetikai szinten a legérdekesebb a kissé erőszakolt *ő*-zés (pl. *vővém, nősze, lölkiünk*), sőt ritkán *é*-zést is használ (pl. *kémél*). A morfológiai szinthez tartozik, hogy az *előt, alat* szavakat egy *t*-vel írja. A létige ragozásában szintén (valós) régies mintákat követ (pl. *lészen, vaggyon*), s a páros testrészek nevét már szándékosan többes számban használja (pl. *szemeim előt*). Néhány jellegzetesen régi szóalakot is szerepeltet (pl. *heában, eránt*), ezek közül a *für* szót magyarázza. Tompa külön kiemeli, hogy Kazinczy beleszővi versébe Zrínyi és korának kedvenc latin kifejezéseit, amelyeket a neologusok már kirostáltak a nyelvből.¹⁴ Talán szintaktikájában tud legszebben kibontakozni törekvése: kifejezései stílusosak, régiesek, nem erőszakoltak (pl. *juttassa eszedben; sülyedvén kétségben; magamat kitemtem örvenért*).

Különös figyelmet érdemel a vers talán legérdekesebb 9. szakasza, amelyben azt mondhatja Zrínyivel:

A' Lengyel koronát ámbár felvölhettem,
Mivel hazámat 's nemzetemet szerettem,
Félelem 's kevélység nélkül megh vetettem.
Elég vala nekem hogy meg érdemeltem.

S mellette Kazinczy megjegyzése: „Enyém”. Kovács Sándor Iván hajlandó volna úgy értelmezni poétikailag a szakaszt, hogy itt lehetne a centóra jellemző „tartalmilag teljesen eltérő” jelentés – már amennyiben az „Enyém” valóban Kazinczy saját véleménye. Ez azonban még nem magyarázza meg a magánvélemény vagy az értesülés eredetét és szándékát. A Zrínyi-irodalom ugyanis nem tud arról, hogy Zrínyinek felajánlották volna a lengyel koronát.

Heckenast Gusztávhoz fordultunk segítségért, aki hozzánk írt levelében arra hívja fel a figyelmet: „ha Zrínyire nem is, de II. Rákóczi Ferencre tökéletesen illik ez a versszak, legalábbis annak megfelelően, ahogy *Emlékiratában* lengyel királyjelöltségéről ír. A valóság persze kicsit más volt, hiszen a lengyel rendek egy része csupán Péter cár nyomására hívta meg Rákóczit a lengyel trónra – amit ő politikai-diplomáciai okokból elutasított, de esetünkben ez nem lényeges.”¹⁵

Kazinczy tehát tudta, mit csinál, hiszen kiválóan ismerte a magyar történelmet. A Rákóczi család iránt kutatóként is érdeklődött, aminek érdekes tanújele a Felső Magyar Országai Minervában 1826-ban megjelent genealógiai értekezése. Ezzel a szándékos Zrínyi-Rákóczi „tévedéssel” tehát tudatos célja lehetett: egy másik, lehetséges kontextusba helyezve utalt Rákóczira is; célzott tehát a két államférfi hasonló politikai-történelmi szerepére, amit e korban mindenki ismert, és amit népköltészeti szövegek nyíltan és fájdalmasan megénekeltek.

Amikor a Kazinczy-hagyatékban a *Zrínyi* két fennmaradt kéziratát tanulmányozhatta, tanárunk azt tette hozzá Heckenast Gusztáv megfigyeléséhez: a Rákóczira való utalás csak implicit lehet benne a Zrínyi lengyel királyságát hírlelő strófában, mert Kazinczy a *Lyrái költsések* című gyűjteménybe illesztett *Zrínyi* kéziratát (MTA Könyvtára, Kézirattár, K 622, 29a-30a) olyan forrásutalással látta el, ami a lengyelek által Zrínyinek felajánlott koronára céloz. A 9. versszak első sora utolsó szava mellé ezt jegyezte oda: „Lehotzki Stemmatographia”. Kovács Sándor Iván az OSZK-ban fellelő Lehotzky András (1741-1813) *Stemmatographiájai* (I-II, Pozsony, 1796-1798) és a II. rész 455. lapján (ugyanúgy az 1807. évi 2. kiadásban) előkerült a Zrínyire vonatkozó hely: „a Polonis in Regem vocatus” – a lengyelek által királyságra hivatott! Lehotzky Zrínyi kortársának, második felesége nagybátyjának, Rattkay Györgynek (1612-1666) latinul megjelent történeti munkájára (*Memoria regum et banorum [...] Croatiae, Bécs, 1640, 1772*) és Kazy Ferencnek (1695-1759) ugyancsak latin XVII. század-történetére hivatkozik (*Historia Regni Hungariae*, I-III, 1737-1749): „Kazi Libr. IX. p. 42. Ratkai p. 202, 227.” Ezekben majd tovább kell nyomozni a kérdést. Amikor Kazinczy „Enyém” jelöléssel látja el ezt a szakaszt, csak azt akarja tehát mondani: ezt a történetírótól származó értesülést én tettem hozzá a Zrínyi-képhez. A centóban ez valódi újdonság, hiszen az értékes adat háromszázötven évig Rattkay, kétszáz esztendeig Lehotzky nem bolygatott műve mélyén hevert.

Köztudomású, hogy Kazinczyt az a Ráday Gedeon vezette el Zrínyi csodálatához, aki szobrot akart állítani Zrínyi Miklósnak, s aki *A török ifjú éneke* című parafrázisával Kazinczy centójához is ösztönzést nyújthatott, hiszen a III. ének híres évszakevangelizációjának cento-jellegzetességei is vannak. Kazinczy „Zrínyi olvasására” Ráday „dicséretéből vágya” (lásd Ráday 1788. évi levelét hozzá), s már 1803-ban a cenzurához fordult a Zrínyi-kiadás engedélyeztetése ügyében. A *Zrínyinek Minden Munkái* 1817-es impresszummal, jó évtized múltán jelent meg, kísérő jegyzetei azonban sajnos kéziratban maradtak. Kazinczy a tervezett értelmező tanulmányt (a Zrínyit Tasso, Gyöngyösi Ovidius követőjeként kommentáló paralellát) sem írta meg, csak G. H. I. álnéven adta ki már bemutatott kis nyomtatványát 1819-ben, amely rövid Zrínyi-tanulmányát és a jegyzetekkel megvilágított *Zrínyi-centót* is tartalmazza.

Az sem lehet véletlen, hogy az 1819. évi nyomtatvány általunk használt OSZK-beli példánya Festetics Györgyöt dicsőítő kilenc alkalmi művel együtt akkor került egy kolligátumba, amikor Kazinczy Festetics-ódája is készült.

A Bécsből állandóan figyeltetett Festetics a századforduló éveiben vonult vissza keszthelyi birtokaira, s kényszerűségből óvatosságot erőltetett magára. A börtönből éppen kiszabadult Kazinczy hiába kérte anyagi segítségét: a gróf elzárkózott. Kazinczy ezt másfél évtizedig nem tudta megbocsátani neki, s minden alkalmat felhasznált, hogy Festetics rossz hírét keltse. Hozzájárult ellenérzéséhez elvi különállása is a dunántúli orthológusoktól. Berzsenyi, illetve Pálóczi Horváth Ádám érvelése, valamint a nyelvújítási harcok abbahagyása 1818 körül kibékítette a haragosokat. Németh József tanulmányából tudjuk, hogy Kazinczyt a Helikonra invitálták, a kastélyparkban fát ültettek tiszteletére, ő pedig verses köszöntést küldött a grófnak:

Nagy ember! Kit nekünk kedvező Istenek.
Gyámolul s ragyogó fényül engedtenek:
Nagy Zrínyinek társa gazdag örökökben
De társa még inkább magas erkölcsökben.¹⁶

A közeledést az is elősegítette, hogy Kazinczy is, a keszthelyi kör is egyaránt ápolta a költő Zrínyi kultuszát. Festetics a két család között már fiatalon kapcsolatokat keresett, vagy éppen teremtett azáltal, hogy megvásárolta a Zrínyi-birtokokat, s ezzel vállalta a szellemi örökség ápolását is.

Egyrészt ebben látjuk magyarázatát annak, hogy Kazinczy *Zrínyi* című versét 1819 után egybefűzheték Festeticset dicsőítő más művekkel. Ez a tény másrészt azt is megvilágítja, hogy Kazinczy miért éppen 1819-ben vette elő újra ezt a versét. Valószínű, hogy az öregedő Festetics Zrínyi-kultusza Kazinczyra is visszahatott, s versének kinyomtatása után egy példányát eljuttatta hozzá (a szóban forgó kolligátum tehát Festetics környezetében készült), szintén a kibékülés jeleként.

Térjünk vissza végezetül még a műfaji kérdések tisztázásához. A centóval együtt emlegetett pastiche vagy pasticcio irodalmi stílusutánczat, de zenei, illetve festészeti fogalomként is használatos. Ezek szerint Kazinczy versét csak közmegegyezéssel nevezhetjük centónak, inkább ún. centikus elemeket tartalmazó pastiche, hiszen stílusutánczó jellegzetessége erőteljes. A műfaj hagyománya Kazinczy után sem szakadt meg a magyar irodalomban. Módszerét és témáját tekintve Illyés Gyula *Peroráció: záróbeszéd* című verse áll hozzá legközelebb. Hasonlóképpen inkább pastiche, azaz stílusutánczat, a centikus elemeket pedig Zrínyi *Peroratioján* túl a *Befed ez a kék ég...*, az *Áfium*, sőt a hadvezér-költő ismert jelszava is szolgáltatta.

Fejezzük be a Zrínyi-i irodalomból összeszőtt centónkat Illyés *Záróbeszédének* idézésével:

Viszem vége felé rosszhírű munkámat,
Melynek irigység, dűh, ellenség megártott,
Tűzzel, füsttel, gánccsal mit jövő továbbront,
Noha rontották már régtől vádak, átkok.
.....
Mert lehet, *aliud*, ha az a *sors bona*:
Hullj pajzsnak holtan is megszabdalt honodra.

JEGYZETEK

¹ Ez a dolgozat KOVÁCS SÁNDOR IVÁN textológiai szemináriumán készült. Korábbi formája előadásként elhangzott a VII. országos Zrínyi-konferencián 1996. május 3-án a Petőfi Irodalmi Múzeumban.

² KAZINCZY FERENC *Levelezése*, kiad. VÁCZY JÁNOS, VIII. Bp., 1898, 535-537. A dolgozat készültkor a miskolci egyetemi hallgatónak nem volt alkalmuk megtekinteni Kazinczy *Zrínyjének* két kéziratát. Ezt a hiányt tanáruk pótolta 1997 januárjában, s itt ad számot az MTA Könyvtára Kézirattárában található kéziratok tanulságairól:

Az egyik a Kazinczy-hagyaték *Lyrái költsései* (K 622), a másik *Az én Verseim* (K 642) címmel bekötött kötegben található. Amaz a 290-30a lapon (ez a kétrét hajott, kisebb méretű papírlap a nagyobb lapok közé van applikálva), emez a 85a-86b lapon. A *Lyrái költsései* (L) autográf szövegét másolom ide, s ami fontosabb eltérést *Az én Verseim* (V) szövege mutat hozzá képest, azt []-ben mindjárt a megfelelő helyeken szemléltetem. < >-ek között az áthúzások szerepelnek. L-ben a cím *Zrínyi*, V-ben (mint az *Arczképek* 1. darabja): *ZRINYI*.

- [1.] Mársnak sisakjában gilicék költenek,
S ez jele, [jele] hogy ő 's [és] Vénus nem ellenkezik.
Életemet én is Mársnak decikáltam,
De nem tagadhatom, Vénust is szolgáltam,
A' [jó] hazámért,
Júliámért,
Sok nagy bajt próbáltam.
Vitézül kiálltam.
- [2.] Heában, kiálték, úgy akarta Isten!
Ne fuss, én Violám! juttassad eszedben
Péneus' leánya öltözött törzsökben,
Mert kegyetlenségért Isten is kegyetlen.
- [3.] Jaj, szerelmes Violám, óvjad magadat!
Hangya meg ne csípje szép fejrő lábadat,
Ne szakassza szederjén arany hajadat;
Állítsd-meg, állítsd-meg, kérlek, futásodat!
- [4.] A' Dráva' partjai meghallák keservem',
S együtt siránkoztak kinyajaimon velem
Meddig futsz, kiáltám, te én szerelmesem!
Megállasz e, térded' hogy ölelhessem? ECHO [Echo.] Nem.
- [5.] Mint ama' könyű <szél> köd a' forgó szél előtt,
Violám-ugy futott én szemcém előtt.
Mint hideg hóharmat nap' melege előtt,
Mint fűj karvaly előtt, mint árnyék nap előtt.
- [6.] Szerélmem eránt így süllyedvén [süllyedvén] kétségben,
Mit ér rugódozni, mondtam, ösztön ellen?
Röppenetes [Rettenetös] szabályamat vevém kezemben,
S fölléptem vitéz Mársnak hős seregében.
- [7.] Igazabb Isten az [ez], megadta a' szép bért,
Mivel nem kéméltem a' mit tőlem ő kért.
'S csatában magamat kivettem ezerért [ötvenért].
Ez szerze nekem fényt el nem halható hírt.
- [8.] Pécs 's az Eszéki híd, ha szólhatna, szállna;
'S ha idegen társam meg nem gátolt volna,
Rosszabbul lett volna a' pogány eb' dolga;
'S mondaná irigység: Ez nem volt rossz szolgál.
- [9.] A' Lengyel Koronát [koronát] ámbár felvehettem,*
Mivel hazám 's nemzetemet szerettem
Félelem kevélység nélkül megvettem;
Elég vala nekem hogy megérdemltem.

* Kazinczy a sor végéhez ezt a megjegyzést tette: „Lehoczki Stemmatographia”.

- [10.] Még egy Isten nyújtá nekem adományát
Ki mint Király bírja Helicon' országát;
Feljebb becsülöm én az ő szép csarnokját,
Mint mellyet hord nyakam, Spanyolok barányát. [Spanyol aranygyapját.]
- [11.] Eneadost [Éneidósti] Máro írta tíz tél alatt,
Szépatyám 'nagy tettét én csak egy tél alatt;
Nem hasonlítom én Máróhoz magamat,
De én professióm versnél vár nagyobbát.
- [12.] Az kit írtam, írtam csupa mulatsággért,
Jutalmat nem vártam, sem nem várok azért.
Írtam, a' mint tudtam. Ha gúnyolsz munkámért,
Tökéletességre [Tökéletösségre], gondold, hány <munka ért.> dolog ért.
- [13.] Én soha Munkámat [munkámat] meg nem corrigáltam;
Hagytam a' mint elsőben írni találtam.
Néhol fabulakkal azt fel is cifráltam
Követni Homérust ebben is próbáltam.'
- [14.] Idegen szók vadnak keverve versemben,
Mert nekem tenni [tenni nekem] vagyon ezt [azt] jó kedvemben.
Szegény a' Magyar Nyelv [magyar nyelv], ezt vettem [vöttem] eszemben;
Írj, és velem lésszesz egyes értelemben.
- [15.] Magyar! Még egy Munka [munka] marad reád tőlünk;
Ezt tanítja neked: Van erőnk, nincs <kedvünk> lelkünk;
Kiholt a' jámborság és az hűség bennünk;
Szeressd hazád', s felkél ismég. Isten velünk.

A szövegváltozatok fontosabbjai – főként az archaizálás tendenciáját illetően – a következő képet mutatják (a Berzsenyinek küldött kézirat jele *B*, a Festetics gróffal összefüggő nyomtatványé: *Ţ*): [6.] *L*: Röttenetes, *V*: Rettenetös, *B*: Rettenetes, *F*: Röttenetes, *L*, *V*, *B*: vevém, *F*: vövém; [7.] *L*: ezerért, *V*, *B*, *F*: ötvenért; [9.] *A*: Lengyel Koronát, *V*: Lengyel koronát, *B*: lengyel koronát, *F*: Lengyel koronát; [10.] *L*, *V*: Helicon, *B*: Pindus, *F*: Helicon, *L*, *V*: csarnokját, *B*: ajándékát, *F*: charnokját, *L*: Spanyolok bárányát, *V*: Spanyol aranygyapját, *B*: Spanyolok' bárányát, *F*: Spanyol arany gyapját; [12.] *L*, *V*: munkámért, *B*: versemért, *F*: munkámért; [13.] *L*: Munkámat, *V*, *B*, *F*: munkámat; [14.] *L*: Magyar Nyelv, *V*: magyar nyelv, *B*: Magyar nyelv, *F*: magyar nyelv, *L*: vettem, *V*: vöttem, *B*, *F*: vettem; [15.] *L*, *V*: Szeressd hazád', s fölkel ismég. Isten velünk. (A kéziratok sorrendje nem tekinthető automatikusan kronológiai állásfoglalásnak!) Ami a versszakszámokat illeti: az [1.] után következő négy rövid sort *L*, *V* és *B*-ben nem választja el üres sor a többitől, ezért ezt nem tekintjük önálló stófnának.

A [9.] versszakhoz fűzött Kazinczy-jegyzettel, ami csak *L*-ben olvasható (ez is mutatja, hogy a Zrínyi kéziratának emez egyik első tisztázatában Kazinczy – elsősorban önmagának – még fontosnak tartotta feltüntetni forrását) megoldódik „a lengyel koroná”-ra tett rejtélyes célzás. Lásd erre vonatkozóan a Békési G. és Sváb A. kéziratába belekerült ama bekezdést (a Rákóczirol szóló rész után), ahol a Zrínyire vonatkozó forráshelyet idézem. Itt bővebb szóval is utalok Lehotzky *Stemmatographiájára* (Pars II, 452-457): „a Pontifice, & a Philippo Rege Hisp. annuo Stipendo donatus: eidem Rex Galliae, equeuxias Parisiis curavit, a Polonis in Regem vocatus. Kazi Libr. IX. p. 42. Ratkai p. 202. 227. obiit an 1665. [!] in sylva Csak tomyensi Otok dicta, ad villam Kursantz, ab Apro, quem equo descendens confodere parabat, sanciatu, elegans Epitaphium eidem Nicolas Zrini in Claustro PP. Paulinorum Lepoglavensi prius Herbioli formatum sequens legitur 1665. apud Berger de Ordine P. P. Pualin [!]. II. p. 53. Nicolaus Zrini hic est [...] Item aliud Epitaph. [...] Hic jacet invictus condam intertectus ab apro, Zrini [...] Bedeborich, de solo S. Hyer. p. 224. & Vagner Coll. gen. p. 125.” A két epitáfiumot csak azért említem, hogy felhívjam a figyelmet Lehotzky jólétesültségére, széles forráshasználatára, hiszen e sírfeliratokat a Zrínyi-kutatás nem tartja számon. Kazinczy alighanem a sátorlajújhelyi levéltár rendezése közben forgatta Lehotzky *Stemmatographiáját*, amiben megtalálhatta a Kazinczy családot is. Vajon megvan-e Újhelyen ez a példány, nincsenek-e benne valaminő jelei Kazinczy olvasásának? Az OSZK 269.858 számú példányát például agyonjegyeztelte egy XIX. századi tudós olvasó.

³ *Világirodalmi Lexikon*, főszerk. KIRÁLY ISTVÁN, II, Bp. 1972, 134.

⁴ -G. H. I. - [KAZINCZY FERENC], *Gróf Zrínyi Miklós*, „Sz – [=Széphalom?] Mártz. 11-dikén 1819” keltezett négyleveles nyomtatvány. Az OSZK 818.890 jelű kolligátumában. A kis gyűjtőkötet több, Festeticsről szóló és Festeticsnek ajánlott alkalmi nyomtatványt tartalmaz. A szöveget újraközölte KOCSJÁR [KAPOSI] MÁRTON, *Kazinczy elfelejtett Zrínyi-értékelése*, ItK, 1959, 515-517.

⁵ KAZINCZY FERENC: *Levelezése*, kiad. VÁCZY JÁNOS, XVI. Bp., 1906, 315.

⁶ Utal rá RUZSICZKY ÉVA, *Irodalmi nyelvi szókincsünk a nyelvújítás korában Kazinczy tájszóhasználata alapján*, Bp., 1963, 153.

⁷ TOMPA JÓZSEF, *A művészi archaizálás és a régi magyar nyelv*, Bp., 1972, 215.

⁸ Vö. RUZSICZKY É., *I. m.*, 242.

⁹ *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, III, Bp., 1976, 692-693.

¹⁰ A teljes Kazinczy-levelezést áttanulmányoztuk (nem a megbízhatatlan névimutató segítségével, hanem a szövegek elolvasásával) és összeállítottunk belőle egy „Zrínyi-antológiát”. Egyszersmind lemásoltuk az MTA Könyvtárában őrzött K 603 jelű kézirat Zrínyi jegyzeteit. Ebből eddig csak HAUSNER GÁBOR (*Prodromus*, szerk. KOVÁCS SÁNDOR IVÁN, Bp., 1972.) és DEMIÉNY ANNA ORSÓLYA közölt részleteket (*Zrínyi-dolgozatok*, V, 1988, 221-239).

¹¹ TOMPA J., *I. m.*, 25.

¹² *Uo.*, 309.

¹³ *Uo.*, 215.

¹⁴ *Uo.*, i.h.

¹⁵ A levél kelte: 1996. március 22.

¹⁶ NÉMETHI JÓZSEF, *A Festetics család és a keszthelyi Zrínyi-kultusz*, Somogy, 1990/1., 89-93.

Pátzay Pál Kazinczy-szobra
az egykori megyeháza udvarán Sátoraljaújhelyben
Tellingner István grafikája